

УДК 631.155 (477)

*О.В. ОЛІЙНИК, доктор економічних наук,
професор, проректор з наукової роботи
Т.В. КАЛАШНІКОВА, кандидат економічних наук, докторант
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва*

Критерії державної підтримки сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Стратегічний розвиток аграрного сектору економіки країни потребує наукового переосмислення цілого ряду положень щодо реалізації аграрної політики, що зумовлено зміною ролі та місця України на світовому агропродовольчому ринку. Особливої актуальності дані питання набули протягом останнього п'ятиріччя у зв'язку із посиленням впливу на аграрний сектор зовнішніх чинників, обумовлених глобалізаційними процесами, а саме: загостренням проблем світової продовольчої безпеки, світовою фінансовою кризою, вступом країни до СОТ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державної підтримки сільськогосподарства ґрунтовно досліджувалися такими провідними вченими як П.Т. Саблук [8], М.Я. Дем'яненко [1], О.М. Бородіна [2], А.Д. Діброва [3] та ін. Попри значну увагу до даної проблеми, не вирішеним залишається ряд питань, пов'язаних з пошуком оптимальних напрямів та джерел фінансування

державної підтримки сільськогосподарських підприємств, визначенням критеріїв її надання.

Мета статті – проаналізувати порядок, критерії надання та визначити вплив державної підтримки сільськогосподарських підприємств на показники їх діяльності протягом останнього п'ятиріччя. Об'єктом дослідження обрано сільськогосподарські підприємства Харківської області, що складають форму 50-сг.

Виклад основних результатів дослідження. За результатами проведеного аналізу спостерігаємо зростання обсягів державної підтримки в області майже удвічі, що підтверджує висновок, зроблений А. Шолойко щодо збільшення обсягів підтримки галузі в кризові роки [9]. Водночас має місце чітко визначена тенденція до скорочення частки підприємств, що її отримували: з 81,9% у 2007 р. до 48,4% – у 2011 р., обумовлена у першу чергу змінами у порядку надання державної підтримки (табл.1).

1. Показники державної підтримки сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2007-2011 рр.

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2011 у % до 2007
Держпідтримка всього, млн грн	147,0	248,5	169,2	235,0	305,7	у 2,1 р.
Держпідтримка в розрахунку на 1 га с.-г. угідь, грн	135,08	206,15	139,60	210,66	248,67	184,1
Частка сільгосппідприємств, що отримали державну підтримку, %	81,9	83,1	58,0	55,3	48,4	x

Джерело: Складено авторами за даними Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Доступний з <<http://kh.ukrstat.gov.ua>>

© О.В. Олійник, Т.В. Калашнікова, 2013

З метою проведення поглибленого аналізу порядку надання державної підтримки із сукупності сільськогосподарських підприємств Харківської області нами було виділено 35 підприємств, що отримували її протягом останніх п'яти років поспіль. Для визначення залежності між розміром підтримки і напрямками та джерелами її використання застосуємо метод аналітичних групувань. Виходячи із потреби аналізу даних в динаміці, звернемося до динамічних групувань, які дають можливість досліджувати особливості розвитку явища за окремий період (у нашому випадку – за п'ять років). За групувальною факторною ознакою – середнім

розміром державної підтримки в розрахунку на 1 га угідь – нами було виділено чотири групи підприємств (табл. 2). Розмір державної підтримки в розрахунку на 1 га угідь в середньому за п'ять років варіює від 110 грн у першій групі до 1533 грн – у четвертій і в цілому по сукупності становить 467 грн. В означеній сукупності підприємств, що отримали майже 30% коштів підтримки в області, 55,7% коштів спрямовується на підтримку галузі рослинництва, 28,8% – тваринництва, 15,5% – за іншими заходами підтримки. Зміни обсягів державної підтримки за окремими напрямками відбувалися досить нерівномірно:

2. Групування сільськогосподарських підприємств Харківської області за середнім розміром держпідтримки на 1 га с.-г. угідь за 2007-2011 рр., грн

Показники	Групи підприємств за середнім розміром державної підтримки у 2007-2011 рр. в розрахунку на 1 га с.-г. угідь, грн					В середньому по області
	до 150,00	150,01-300,00	300,01-450,00	понад 450,00	у середньому	
Кількість підприємств в групі	6	14	8	7	35	х
Питома вага групи, %	17,1	40,0	22,9	20,0	100,0	х
Середній розмір держпідтримки на 1 га с.-г. угідь, грн	110,15	231,17	359,31	1533,31	467,25	187,34
Державна підтримка всього, млн грн	13,3	61,0	58,7	177,1	310,1	1105,4
Питома вага групи, %	4,3	19,7	18,9	57,1	100,0	х
Частка держпідтримки в доході від реалізації, %	4,7	8,4	8,2	13,4	10,2	5,7
Структура держпідтримки, %:						
підтримка рослинництва	62,6	50,6	50,3	58,8	55,7	59,0
підтримка тваринництва	19,8	35,9	44,6	21,8	28,8	31,1
інші заходи підтримки	17,5	13,5	5,1	19,4	15,5	9,9
Темпи зміни обсягів підтримки – всього, %	11,3	18,5	34,4	38,9	32,7	20,7
підтримки рослинництва	79,4	126,4	336,1	415,6	256,4	172,3
підтримки тваринництва	-39,0	-4,0	-6,4	-19,5	-15,0	-19,1
інших заходів підтримки	-48,5	-19,3	-30,0	118,2	51,6	-6,8
Джерела фінансування підтримки, %: за рахунок						
бюджетних дотацій	34,5	26,5	18,2	87,3	26,8	27,9
за рахунок ПДВ	65,5	73,5	81,8	12,7	73,2	72,1
Темпи зміни обсягів підтримки, %: за рахунок						
бюджетних дотацій	-36,6	-19,2	-36,5	24,2	3,0	-20,3
за рахунок ПДВ	167,8	83,3	73,6	57,3	68,3	99,5

Джерело: Складено авторами за даними Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Доступний з <<http://kh.ukrstat.gov.ua>>

в групі господарств з найнижчим рівнем підтримки спостерігаються найвищі темпи скорочення коштів на підтримку тваринництва та по інших заходах; в групі з розміром підтримки понад 450 грн на 1 га – найвищі темпи нарощування обсягів підтримки рослинництва та по інших програмах (від-

повідно у 4,2 та 1,2 рази), що значною мірою обумовлено складом джерел фінансування підтримки. За досліджуваний період в означеній сукупності підприємств бюджетні асигнування збільшилися лише на 3% (виключно за рахунок підприємств четвертої групи), тоді як фінансування за ра-

хунок ПДВ зросло на 68,3%. В цілому ж по області за цей період бюджетне фінансування скоротилося на 20,3%; за рахунок спеціального режиму оподаткування – збільшилося майже удвічі. Із запровадженням у 2009 році спеціального режиму оподаткування у сфері сільського господарства, акумульований сільськогосподарськими товаровиробниками ПДВ від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг є основним джерелом державної підтримки, а виходячи з обсягів та структури товарної продукції підприємств відстежується загальна тенденція до скорочення обсягів дер-

жавної підтримки в тваринництві та її стрімкого нарощування в рослинництві.

Для розуміння сутності державної підтримки важливе значення має формулювання її мети та критеріїв. Під критерієм прийнято розуміти ознаку, підставу, правило прийняття рішення по оцінці чого-небудь на відповідність пред'явленим вимогам (мірі). Саме цільове призначення заходів державної підтримки аграрної галузі визначає обсяги та джерела її фінансування; набір засобів та інструментів державного впливу тощо. Нами систематизовано підходи науковців до трактування критеріїв державної підтримки галузі (табл. 3).

3. Трактування критеріїв державної підтримки сільського господарства

Автори	Трактування критеріїв державної підтримки сільського господарства
Саблук П.Т. [8]	Цілеспрямоване формування раціональної структури сільськогосподарського виробництва, міжгосподарських та міжгалузевих зв'язків, оптимальних розмірів господарських одиниць, соціальної інфраструктури сільської місцевості, аграрного ринку, доходів фермерів
Дем'яненко М.Я. [1]	Забезпечення розвитку і стійкості виробництва, перш за все, на пріоритетних і стратегічних напрямках, обов'язкової окупності програм, достатніх рівнів дохідності та досягнення нормативної прибутковості виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств, поліпшення фінансового стану базової галузі
Нелеп В.М. [5]	Досягнення найбільш ефективного, стабільно поступального розвитку сільського господарства з тим, щоб аграрні підприємства, по-перше, за нормального господарювання мали необхідний рівень дохідності в умовах несприятливої ринкової кон'юнктури, і, по-друге, були зацікавлені вести виробництво в такому обсязі й асортименті продукції та її якості, які вигідні споживачам і забезпечують соціальну стабільність суспільства
Бородіна О.М. [2]	Досягнення стабільних темпів розвитку сектора шляхом забезпечення відтворювального рівня галузевої прибутковості
Малік М.Й. [4]	Зміцнення позицій вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках, зменшення тиску імпорту продукції, яка має потужну підтримку в ближньому зарубіжжі
Олійник О.В. [6]	Стале забезпечення потреб населення країни в харчових продуктах за рахунок власного виробництва (підтримка продовольчої потреби держави); забезпечення продовольчої безпеки та стимулювання вирощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції з метою збільшення експорту; стимулювання розвитку соціальної сфери села завдяки підтримці аграрного виробництва та ін.

Джерело: Досліджено авторами.

При всій різноманітності підходів їх можна розділити на дві групи, в основу поділу яких покладено рівень економічної системи: перша група (на мікрорівні) стосується забезпечення ефективності діяльності суб'єктів господарювання; друга група (на макрорівні) – аграрної галузі в цілому. Перевіряючи відповідність функціонуючого механізму даному критерію, проаналізуємо вплив державної підтримки на ефективність діяльності підприємств (табл. 4). До першої групи увійшли підприємства, що мають найнижчий рівень спеціалізації на продукції тваринництва (збитковість якої сягає 29,4%) та здійснюють в цілому ефективну діяльність: величина прибутку на 1 га угід становить 443 грн, рівень рентабельності –

23,1%. При зростанні розміру державної підтримки як в розрахунку на одиницю площі, так і в структурі доходу, збільшується частка галузі тваринництва в структурі реалізації та зниження рентабельності виробництва. Так, у групі підприємств з рівнем підтримки понад 450 грн на 1 га середній рівень рентабельності становить 6,2%; майже 31% доходу формує виручка від реалізації продукції тваринництва, рівень збитковості якої дорівнює 13,4%. У групах підприємств з рівнем підтримки до 450 грн на 1 га навіть без урахування підтримки здійснюється ефективна діяльність, про що свідчить скоригований рівень рентабельності 5,7-17,3%. При цьому в розрахунку на одиницю площі темпи нарощування підтримки випереджають темпи збільшення

величини прибутку. І лише в групі підприємств з найвищим рівнем підтримки скоригований

фінансовий результат становить 8% збитковості.

4. Вплив державної підтримки на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2007-2011 рр.

Показники	Групи підприємств за середнім розміром державної підтримки у 2007-2011 рр. в розрахунку на 1 га с.-г. угідь, грн					В середньому по області
	до 150,00	150,01-300,00	300,01-450,00	понад 450,00	у середньому	
Кількість підприємств у групі	6	14	8	7	35	х
Питома вага групи, %	17,1	40,0	22,9	20,0	100,0	х
Середній розмір державної підтримки на 1 га с.-г. угідь, грн.	110,15	231,17	359,31	1533,31	467,25	187,34
Припадає на підприємство с.-г. угідь, га	4037	3767	4082	3300	3792	2271
Частка продукції тваринництва в структурі реалізації, %	8,5	21,1	35,3	30,8	27,5	24,5
Прибуток на 1 га с.-г. угідь, грн	442,94	528,23	574,09	671,88	572,23	458,84
Рівень рентабельності всього, %	23,1	23,8	15,1	6,2	13,6	16,3
Рівень рентабельності рослинництва, %	29,6	30,9	27,1	33,1	30,8	23,0
Рівень рентабельності (збитковості) тваринництва, %	-29,4	6,7	6,8	-13,4	-5,7	-0,4
Скоригований прибуток (збиток) на 1 га с.-г. угідь, грн	332,79	297,06	214,78	-861,43	85,16	271,49
Скоригований рівень рентабельності (збитковості), %	17,3	13,4	5,7	-8,0	2,0	9,6

Джерело: Складено авторами за даними Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Доступний з <<http://kh.ukrstat.gov.ua>>

Отже, п'ята частина досліджуваної сукупності підприємств, що отримали протягом п'яти років 57,1% (177,1 млн. грн) державної підтримки фактично спрацювали зі збитком в розмірі 861 грн на 1 га угідь, здійснюючи неефективну діяльність. У виділеній сукупності підприємств при майже подібній частці тваринництва в структурі реалізації й обсязі підтримки на 1 га, що у 2,5 рази перевищує середній по області, показники ефективності діяльності є значно нижчими. Проте основним результатом діяльності підприємств, що постійно отримують підтримку від держави, на наш погляд, є нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Так, одним з основних економічних орієнтирів Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. визначено збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва у 1,4, тваринництва – у 1,2 рази [7]. Для визначення впливу державної підтримки на зміну обсягів виробництва продукції в обраній сукупності підприємств проаналізуємо дані таблиці 5.

5. Вплив державної підтримки на зміну обсягів виробництва сільгосппродукції в підприємствах Харківської області у 2007-2011 рр.

Показники	Групи підприємств за середнім розміром державної підтримки у 2007-2011 рр. в розрахунку на 1 га с.-г. угідь, грн					У середньому по області
	до 150,00	150,01-300,00	300,01-450,00	понад 450,00	у середньому	
Кількість підприємств у групі	6	14	8	7	35	х
Питома вага групи, %	17,1	40,0	22,9	20,0	100,0	х
Середній розмір державної підтримки на 1 га с.-г. угідь, грн	110,15	231,17	359,31	1533,31	467,25	187,34
Частка групи у виробництві, %: зернових	16,5	35,5	28,8	19,2	100,0	х
соняшника	17,4	36,0	26,1	20,4	100,0	х
цукрових буряків	1,0	27,5	29,5	42,0	100,0	х
молока	3,1	29,1	32,2	30,6	100,0	х
ВРХ	5,6	26,8	45,6	22,0	100,0	х
свиней	1,1	1,4	10,3	87,1	100,0	х
Темпи зміни обсягів виробництва, %: зернових	-9,3	-3,4	-3,0	-8,6	-5,4	-1,3
соняшнику	-0,9	4,7	13,8	-6,6	3,7	22,7
цукрових буряків	-14,1	-2,3	-10,0	14,0	0,9	-5,1

молока	-24,3	11,6	16,2	9,1	10,9	4,9
ВРХ	-18,7	-2,5	6,5	-3,1	-0,5	-3,4
свиней	-20,6	-16,9	-3,7	4,7	2,9	7,1

Джерело: Складено авторами за даними Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Доступний з <<http://kh.ukrstat.gov.ua>>

Як свідчать одержані результати, досліджувані господарства за п'ять років відчутно наростили лише виробництво молока (на 10,9%); обсяги виробництва соняшнику збільшилися на 3,7%, вирощування свиней – на 2,9%, цукрових буряків – лише на 0,9%. Виробництво зернових скоротилося на 5,4%, ВРХ – на 0,5%. При цьому в цілому по області показники з виробництва зернових, соняшнику та свиней кращі, ніж по сукупності підприємств, які протягом досліджуваного періоду постійно отримували державну підтримку.

Висновки. 1. Нарощування обсягів підтримки в області супроводжується значним скороченням чисельності підприємств, що її отримують. Нерівномірний розподіл коштів, існуючий порядок та процедура адміністрування при виділенні державної підтримки значно обмежують можливості сільськогосподарських підприємств у формуванні фінансових ресурсів.

2. Поряд із нарощуванням непрямих джерел фінансування підтримки, що обумовлено запровадженням спеціального режиму оподаткування, спостерігається тенденція до скорочення обсягів державної підтримки в тваринництві та її стрімкого нарощування в рослинництві, що ускладнює розвиток аграрного виробництва як цілісного комплексу взаємопов'язаних галузей;

3. На підприємствах, що протягом досліджуваного періоду отримували державну підтримку, середній розмір якої у розрахунку на 1 га у 2,5 рази перевищує середній по області, показники ефективності діяльності є значно нижчими. Найвищий рівень підтримки (майже 60% виділених коштів) отримали підприємства, що здійснюють не ефективну діяльність і без урахування державних коштів є збитковими;

4. Темпи зміни обсягів виробництва сільськогосподарської продукції не відповідають темпам зміни обсягів державної підтримки (в середньому по області темпи нарощування обсягів виробництва зернових, соняшника та свиней вищі, ніж по сукупності підприємств, що постійно отримували підтримку від держави);

5. Існуючий порядок надання державної підтримки не створює оптимального розподілу підтримки між галузями з метою вирішення питань забезпечення продовольчої безпеки; не сприяє ефективному використанню державних коштів і потребує удосконалення. З огляду на стратегічні завдання розвитку аграрної галузі вважаємо, що основним критерієм при виділенні державної підтримки повинно стати нарощування обсягів виробництва необхідних видів сільськогосподарської продукції.

Список використаних джерел

1. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: монографія [Дем'яненко М.Я., Саблук П.Т., Скупий В.М. та ін.]; за ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 372 с.
2. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми/ Бородіна О.М., Киризиук С.В., Попова О.Л. та ін.; за ред. О.М. Бородіної. – Ін-т екон. та прогноз. НАНУ. – К., 2008. – 264 с.
3. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / А.Д. Діброва. – К.: ВРД «Формат», 2008. – 488 с.
4. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія / М.Й. Малік, О.А. Нужна – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – С. 215.
5. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві: підруч. / В.М. Нелеп. – К.: КНЕУ, 2004. – 195 с.
6. Олійник О.В. Новий підхід до встановлення заставних цін на зерновому ринку / О.В. Олійник // Агроінком. – 2007. – № 7-8. – С. 7.
7. Присяжнюк М.В. Виступ на Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору України до 2020 року» / М.В. Присяжнюк // Економіка АПК. – 2012. – № 10. – С. 5.
8. Саблук П.Т. Основи організації сільськогосподарського ринку / П.Т. Саблук, Д.Я. Карич, Ю.С. Коваленко. – К.: ДОП ІАЕ УААН, 1997. – С.114.
9. Шолойко А.С. Тенденції державної підтримки сільського господарства / А.С. Шолойко // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 41-44.
10. OECD's Producer Support Estimate and related indicators of agricultural support: concepts, calculations, interpretation and use (the PSE Manual) : [Електр. ресурс]. - <http://www.oecd.org/dataoecd/52/5/46193164.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2012 р.

*